

ЕТНІЧНІ ТА РЕЛІГІЙНІ МЕНШИНИ СХІДНОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

ISSN 1682-5268 (on-line); ISSN 1608-0599 (print)

Shidnij svit, 2024, No. 4, pp. 87–105

doi: <https://doi.org/10.15407/orientw2024.04.087>

UDC 294.5

ISKCON IN UKRAINE: RESPONDING TO THE CHALLENGES OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Yulia Fil

PhD (History)

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv, 01001, Ukraine

filyulia@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9902-6101

Mikolai Karpitsky

DSc (Philosophy), Associate Professor

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

17, Ioanna Pavla II St., Kyiv, 01042, Ukraine

karpizky@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0069-0860

The article aims to outline the changes in the activities and position of the Ukrainian community of the International Society for Krishna Consciousness (ISKCON) following Russia's full-scale invasion of Ukraine. War, as a transformative force, affects all spheres of society. Thus, the changes within ISKCON Ukraine are far from trivial and extend beyond quantitative data, such as the number of military Vaishnavas, internally displaced devotees, and destroyed or damaged temples, although these are documented in the article. The war's effects include the personal identities of many Vaishnavas, prompting them to reevaluate their values and search for new meanings in their religion.

The Ukrainian ISKCON community faces several profound challenges, raising complex questions without definitive answers. They are the following: 1. How to reconcile the principle of *ahimsa* (non-violence) with participation in armed conflict. 2. How to regard spiritual leaders and fellow practitioners who support Russia's aggression against Ukraine. 3. To what extent devotees should engage in social and civic life during wartime.

Based on responses to these questions, four distinct perspectives within the Ukrainian ISKCON community have emerged: (1) "Abstract Brahmanic", (2) "Traditional Brahmanic", (3) "Brahmana-Kshatriya", and (4) "Radical Kshatriya". These positions have sparked intense debates among devotees. In these discussions, Vaisnavas have drawn not only on the teachings and commentaries of Srila Prabhupada but also on other texts of the Vedic tradition. These texts offer social and ethical frameworks for behaviour in times of crisis, danger, and war. Despite these disagreements, the disputes have not led to a split within ISKCON Ukraine. However, the same cannot be said of the relationship between Ukrainian and Russian ISKCON adherents, which has nearly ceased. While a formal schism has not been declared, the absence of dialogue suggests an unofficial division. Within ISKCON Ukraine, a shared religious identity predominates despite internal differences. At the same time, the loss of communication between Ukrainian and Russian adherents can be attributed to differing priorities within ISKCON Russia. The latter tends to prioritize ideological

© 2024 Yu. Fil and M. Karpitsky; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

alignment with the imperialistic politics of their country over religious identity. This position is unacceptable for Ukrainian ISKCON adherents, who consequently see little prospect for a shared religious life.

Keywords: Gaudiya Vaishnavism; dharma; Russian-Ukrainian war; International Society for Krishna Consciousness; ISKCON

ISKCON В УКРАЇНІ: ВІДПОВІДІ НА ВИКЛИКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Ю. С. Філь, М. М. Карніцький

Вступ

Міжнародне товариство свідомості Кришни (англ. International Society for Krishna Consciousness, далі в статті – ISKCON) засновано 1966 року в Нью-Йорку Бгактivedантою Свами Прабгупадою (1896–1977). Це міжнародне релігійне товариство, або, як його ще називають, матх¹, яке репрезентує гаудія-вайшнавизм, або бенгальський вайшнавизм, – релігійний рух усередині ведичної традиції, більш відомий як рух “Харе Кришна”. Його засновником був вайшнавський саньясі² й соціальний реформатор Чайтанья (1486–1534). До цього руху належить не лише ISKCON, а й споріднені з ним матхи: Шрі Чайтанья Сарасват Матх, Шрі Гопінатх Гаудія Матх, які також наявні в Україні. Усі вони походять з одного кореня, і між ними немає суперечності. Різняться вони, як самі стверджують, лише “релігійним смаком” і вчителями, за якими йдуть.

Для розуміння поглядів adeptів ISKCON треба виділяти три джерела: 1) релігійні, етичні й соціальні уявлення і концепції в Магабгараті (зокрема в її частині, яка складає Бгагавадгіту), Бгагавата-пурані й інших сакральних текстах ведичної традиції, що є авторитетними для adeptів ISKCON і надають загальний контекст світосприйняття; 2) духовна традиція гаудія-вайшнавизму, яка має власні авторитетні тексти й визначає духовну практику adeptів ISKCON, як-от “Чайтанья-чарітамріта” Кришнадаса Кавіраджі чи “Чайтанья-шікшамріта” Бгактівіноди Тхакура; 3) проповіді, коментарі й власні тексти засновника ISKCON Бгактivedанти Свами Прабгупади, якими керуються adeptи ISKCON для розв’язання всіх практичних питань власного релігійного життя.

Усього у світі 300 000 adeptів ISKCON, які живуть у храмах, і понад 7 млн послідовників³. Перша спільнота ISKCON в Україні була зареєстрована в 1990 році в місті Києві, а перед початком війни Росії проти України було понад 80 храмів і центрів та понад 40 000 послідовників⁴, але через повномасштабну війну їхня кількість значно скоротилася. Багато adeptів залишилося на окупованих територіях, і багато хто емігрував із країни. Підрахунків кількості вайшнавів в українській громаді ISKCON після початку вторгнення не проводилося, проте, за оцінками самих вайшнавів, їхня кількість могла зменшитися на третину чи навіть на половину.

Попри те що українські adeptи ISKCON є послідовниками агімсис⁵, завжди тримали дистанцію від політичних подій і були включені до реєстру релігійних організацій, які мають право на альтернативну військову службу, бо релігія не дозволяє їм брати до рук зброю, повномасштабна інвазія РФ 24 лютого 2022 року змусила багатьох вайшнавів піти на війну. За інформацією вайшнавського проекту “Духовна матерія”, станом на 10 листопада 2024 р. відомо про 146 вайшнавів, що служать у ЗСУ (ISKCON – 136, Шрі Чайтанья Сарасват Матх – 3, Шрі Гопінатх Гаудія Матх – 5, не визначено – 2), з них 4 пропали безвісти. До цього списку не включені загиблі воїни-вайшнави, серед яких з ISKCON – 28 загиблих, зі Шрі Чайтанья Сарасват Матху – 1 загиблий, зі Шрі Гопінатх Гаудія Матху – 1 загиблий. Однак через два дні після публікації цих даних надійшла звістка про ще одного загиблого вайшнава-

військового. На жаль, на момент публікації цієї статті ці цифри можуть ще зрости. Керівник проекту “Духовна матерія” адепт ISKCON і одночасно капітан ЗСУ Михайло Ташков (духовне ім’я – Мукунда Гарі дас) вважає, що за весь час війни з урахуванням тих, хто демобілізувався, і тих, хто ще не потрапив у їхній список, службу в ЗСУ проходило понад 200, а можливо, і понад 250 вайшнавів⁶.

Регіональний секретар ISKCON України та Молдови, а також гуру українського ISKCON, що дає ініціацію, Артем Чумаченко (духовне ім’я – Ач’юта Прія дас) розповів, що з початку широкомасштабного вторгнення окупанти зруйнували три храми ISKCON. У храмі Херсона зруйновано дах і перекриття. Храм у місті Бахмуті зруйнований повністю (як і все місто), у храм Краматорська 22 липня 2022 року стався прямий приліт ракети. Кількість вайшнавів, які через війну втратили домівок, підрахувати важко. За його ж свідченням, у місті Олешках Херсонської області російський солдат застрелив подружжя вайшнавів, а всього за весь час після повномасштабного вторгнення від рук російських військових загинуло п’ять цивільних адептів ISKCON, про яких він точно знає. Також Ач’юта Прія дас свідчив про вайшнавів, які виїжджали з окупованої Нової Каховки й зазнавали принизливого ставлення з боку російських солдатів – їх змушували роздягатися догола без жодної потреби. Були випадки, як він стверджує, коли російські військові стріляли в цивільні машини, які вже пройшли контроль на блокпості. Як уже зазначалося, велика кількість вайшнавів емігрувала за кордон у зв’язку з війною. На жаль, даних про кількість вайшнавів, що виїхали, наразі немає⁷.

Уявлення про війну у ведичній традиції та ISKCON України

Погляди адептів ISKCON на війну дещо амбівалентні, бо мають різні джерела. Насамперед вони дотримуються принципу агімси (ненасилля). Весь час свого життя присвячують відданому служінню Богу і тому між собою називають один одного “відданими”. Вони практикують повторення мантри “Харе Кришна” і все, що роблять у своєму повсякденному житті, навіть коли приймають душ чи готують їжу, роблять для Бога. На підставі агімси релігійна організація “Товариство свідомості Кришни” включена в держаний перелік релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю і представники яких мають право на альтернативну (невійськову) службу⁸.

Такий характер життя, повністю присвячений Богу, визначив засновник ISKCON Бгактиведанта Свамі Прабгупада, або, як його ще називають, Шріла Прабгупада. Однак він ніколи не засуджував тих, хто зі зброєю в руках бореться проти агресора, і вважав, що війни неминучі в нашу епоху:

Але водночас для підтримання закону й порядку війни та насильство неминучі в людському суспільстві. Битва на Курукшетрі з волі Всевишнього була невідворотною, і обов’язок кожного кшатрія – битись за праведне діло [Книга Бгагавад-гіта як вона є... 1990, 99].

Шріла Прабгупада визначив ISKCON як брагманський рух, головною місією якого за нашої доби воєн і лих, тобто за доби калі-юги за індуїстськими уявленнями, є віддане служіння Богу. У цьому він цілком дотримується традиції гаудія-вайшнавизму і Чайтаньї.

З іншого боку, для адептів ISKCON авторитетними є Магабгарата та інші тексти ведичної традиції, у яких фіксується традиційне для індійського суспільства етичне і практичне ставлення до війни, що передбачає обов’язок воїна-кшатрія. Про це йдеться у священній книзі адептів ISKCON Бгагавадгіті, де головний герой Арджуна є воїном, і в момент сумніву сам Бог Кришна переконує його брати участь у війні, закликаючи виконувати свій обов’язок (*дгарму*) кшатрія. В основі сюжету епічної поеми Магабгарата, яку вайшнави вважають сакральним текстом, лежить війна між

двома родами – Пандавами й Кауравами, і Кришна сам бере участь у цій війні. Тобто в теології вайшнавизму є ідея, що кшатрії зобов'язані воювати. У сучасній ситуації російсько-української війни це призвело до того, що адепти ISKCON, які відчують себе кшатріями, попри те що ISKCON – це брагманський рух, ініціюють дискусії й суперечки щодо богословського обґрунтування і практичного застосування участі вайшнавів у збройній боротьбі проти російської навали.

Однак в українському вайшнавизмі досить поширеним є другий настрій відсторонення від світу. Це підтверджують попередні дослідження вайшнавської спільноти в Україні [Філь 2019]. Серед найбільш промовистих доказів того, що вайшнави радше воліють абстрагуватися від політичних подій, були свідчення адептів ISKCON, залучених до соціальних проєктів, які стверджували, що їхня допомога спрямована на всіх, хто її потребує, незалежно від політичної позиції, але насправді маючи на увазі лише цивільне населення. Наприклад, благодійний проєкт “Іжа життя. Донецьк” був спрямований на допомогу лише цивільним людям Донбасу й діяв як на окупованих у 2014 році Російською Федерацією територіях, так і на контрольованих Україною [Філь 2020, 55]. Діяльність проєкту “Іжа життя” на сучасному етапі, яка спрямована лише на цивільне населення, теж підтверджує цю тезу [Полторацький 2024].

Президент храму в Маріуполі Мадгава Кришна дас, розповідаючи про “бродіння” в храмі після початку війни на Донбасі у 2014 році, сказав, що керівництво просто заборонило порушувати будь-які політичні питання в стінах храму й через декілька місяців усі суперечки стихли [Філь 2020, 58]. Ще один приклад – це свідчення вайшнава ISKCON, який вступив до війська на початку війни на Донбасі. Він зажадав не розкривати свого імені і з цією умовою розповів, що стикався з осудливим ставленням з боку деяких одновірців, коли приходив у храм “у кшатрійському вбранні”, тобто у військовій формі. Ці приклади свідчать про те, що серед українських вайшнавів є ті, хто вважає, що храм – це обитель Бога, у якій неприпустимі розмови про мирське або атрибути мирського.

Позиції стосовно російсько-української війни в українській громаді ISKCON

Позиція відсторонення від матеріальної реальності є доцільною в певному контексті, а саме коли вона є реакцією на ідеологізацію релігії, що постійно відбувається як в історії, так і нині. Прагнення дистанціюватися від політичного життя і бути лише в духовній реальності може бути запобіжником, свого роду страховкою релігії перед ідеологізацією. Але така орієнтація суто на духовну реальність створює труднощі в адаптації до навколишньої дійсності і в співвіднесенні духовного знання з емпіричними обставинами. Тому виклики повномасштабної війни для українських вайшнавів пов'язані з проблемою співвіднесення духовного знання і настанов із соціальною реальністю. Є декілька конкуруючих позицій у межах українського ISKCON, і кожна у свій спосіб пропонує осмислити російсько-українську війну.

– “Абстрактна брагманська” позиція, яка заперечує будь-яку значущість соціального життя і передбачає повне зосередження на духовній практиці, не звертаючи уваги на те, що відбувається зовні, зокрема на війну.

– “Традиційна брагманська” позиція, яка віддає перевагу внутрішній духовній практиці й орієнтує на діяльність у матеріальному світі тією мірою, якою це сприяє реалізації духовних завдань. Згідно з нею треба давати етичну оцінку війни, допомагати постраждалим від неї, але не залучатися у війну. Також можна говорити про “загальну брагманську” позицію, яка узагальнює або не розрізняє погляди, що обумовлені цими двома позиціями.

– “Брагмансько-кшатрійська” позиція, яка передбачає таку зосередженість брагмана на духовній практиці, яка звільняє від залежності від матеріального світу, що дає змогу завжди говорити правду і допомагати кшатріям виконувати обов’язок воїна на війні.

– “Радикальна кшатрійська” позиція, яка орієнтує на виконання своєї дгарми (обов’язку) всередині соціального життя, зокрема на виконання військового обов’язку, і засуджує зосередженість на духовній практиці у відриві від соціального життя. Засудженню підлягають брагмани, які не звертають уваги на війну. Представники цієї позиції також апелюють до наявності в індуїзмі поняття “справедлива” і “несправедлива” війна [Subedi 2003, 339], стверджуючи, що для індуїстської традиції характерно давати моральну оцінку війні. Якщо погляди, що обумовлені цими двома останніми позиціями, узагальнюються, то можна говорити про “загальну кшатрійську” позицію. У практичному житті не всі вайшнави чітко визначились і можуть посідати проміжні позиції. Наведені позиції залежать від відповідей на принципові питання, які по черзі детально розберемо нижче.

Дистанціюватися від війни в релігійному житті чи бути залученими у спільну справу боротьби з агресором?

Всі адепти ISKCON розуміють, що війна – це неунікненна минуша подія матеріального світу, особливо за доби калі-юги, у якій саме зараз живе людство. Але згідно з “абстрактною брагманською” позицією треба зосередитися на духовному житті й не звертати уваги на війни, бо, по-перше, вони є другорядними подіями щодо духовної сфери буття, а по-друге, вони є подіями політичними, а вайшнавизм ISKCON завжди тримав принципову дистанцію від будь-яких політичних подій, які є незначущими, як порівняти з духовним виміром буття, а до того ж забруднювальними. Самі вайшнави часто про це говорять як про те, що “асури з асурами⁹ воюють”¹⁰, маючи на увазі політиків, у яких вони насправді бачать демонічні сутності, тому немає жодної потреби втручатися в їхню боротьбу й забруднюватися матеріальними речами.

Крім того, ідентифікація з подіями матеріального світу – хибна й ілюзорна, адже єдина справжня ідентифікація має бути з душею, *джівою*. Решта ідентифікацій з етносом, мовою, громадянством тощо – ілюзорні. Зазвичай надмірна увага до другорядної ідентичності трактується як недостатній рівень духовного розвитку.

“Традиційна брагманська” позиція передбачає, що факт хибності та ілюзорності ідентифікації з матеріальними явищами не має призводити до байдужості. Хоч брагмани не беруть участь у війнах, але вони мають допомагати людям, дотримуючись принципу агімси. Ач’юта Прія дас пояснює:

Для людей їхнє ставлення до Бога більш вагоме, ніж національна культура, і це може бути, це нормально. Але якщо зараз це так (тобто в ситуації російської інвазії. – *Авт.*), то це – *сагаджія*¹¹. Це питання застосування філософії в тій реальності, у якій ми перебуваємо. Якщо дух протиставлення матеріального і духовного у вайшнавизмі існує, то виходить з невігластва, від браку освіти, адже філософія гаудія-вайшнавизму не заперечує реальність матеріального світу, як це робить філософія *маявади*, згідно з якою весь зовнішній світ є *маєю*, тобто ілюзією. Основою філософії гаудія-вайшнавизму є неосяжна одночасна ідентичність *джіви* (душі) з Богом і її відмінність від нього. Цей принцип неосяжної ідентичності й відмінності також поширюється на відносини матеріального світу і Бога, тобто Бог і його матеріальна енергія перебувають у неосяжній одночасній тотожності й відмінності¹².

“Традиційна брагманська позиція” – це позиція обережного і збалансованого ставлення до війни, щоб, з одного боку, не сакралізувати будь-яку війну автоматично крізь призму індійського епосу, надаючи їй духовного характеру, а з другого боку, не пропустити момент, коли війна справді відбувається в духовному вимірі.

Слова засновника вайшнавського наукового журналу “Журнал вайшнавських досліджень” (*Journal of Vaishnava Studies (JVS)*) Стівена Розена якнайкраще демонструють цю обережність:

...надто легко ототожнювати війни, описані в епосі, наприклад, із сучасними воєнними діями, що базуються здебільшого на політичній ідеології та економіці. Іноді, звісно, між ними існує лише тонка грань. Як неодноразово нагадує нам епос, “дгарма – тонка” (*sūkṣma dharma*) [Rosen 2023, 1].

“Брагмансько-кшатрійська” позиція передбачає, що брагмани мають свою дгарму і мають прагнути бути незалежними від зовнішнього соціального життя. Ідеалом такої незалежності є життя *саньясі*. Ця незалежність дає брагману силу говорити правду в будь-яких соціальних умовах, і дгарма брагмана включає обов’язок боротися з адгармою (аморальністю) також у соціальному житті й допомагати кшатріям виконувати обов’язок захисту своєї країни від зовнішньої агресії. Тому ізоляція у власному внутрішньому духовному житті призводить до морального релятивізму і згоди з адгармою в соціальному житті.

Представник цієї позиції вайшнав з міста Дніпра Туласі Валлабга дас у своїй проповідницькій діяльності й публічних розмовах на ютубі обґрунтовує її переважно на підставі Магабгарати й пуран. Він ілюструє свою позицію прикладами з життя героїв Магабгарати – Пандавів, як сучасні вайшнави мають ставитися до російської агресії проти України. Коментуючи цю позицію, керівник українського ISKCON Ач’юта Прія дас пояснив, що вайшнави ISKCON безумовно вшановують Магабгарату як сакральний текст, але все ж є прихильниками не Пандавів, а Чайтани. Він підкреслив, що ISKCON – це брагманський рух, який дотримується *агімси*, тоді як Пандави були воїнами¹³. Своєю чергою Туласі Валлабга дас як представник “брагмансько-кшатрійської” позиції вбачає місію брагмана в тому, щоб обґрунтувати релігійні й етичні орієнтири для кшатріїв, що боронять країну від агресії, й тому цілком закономірно, що він шукає зразки поведінки в героїв Магабгарати.

Представники “радикально кшатрійської” позиції іронічно називають позицію нейтралітету і відсторонення від війни “трансцендентною” або “космічною”, а тих, хто дотримується “загальної брагманської” позиції, – “космонавтами”, маючи на увазі відірваність їхньої філософії від реальності. Представник цієї позиції Мукунда Гарі дас назвав свій благодійний медіапроект “Духовна матерія”, щоб у такий спосіб виразити свою релігійно-філософську позицію, що протиставлення матеріального та духовного є хибним і не відповідає духу вайшнавизму. Він вважає, що з погляду релігії і дгарми виконання обов’язку воїна має не менш важливе значення, ніж релігійна практика брагмана. Ба більше, брагмани мають шанувати воїнів, які виконують свій обов’язок. Він дуже різко критикує панівну з його погляду позицію в ISKCON, яка передбачає, що у власному духовному житті вайшнави мають максимально дистанціюватися від матеріального життя. На його думку, будь-які вайшнави мають бути залучені в тій чи іншій формі в захист своєї країни від агресора, і якщо їхня духовна практика не пов’язана з цим, то це ознака її хибності й тому їх потрібно критикувати незалежно від їхнього духовного статусу й авторитету. На цій підставі Мукунда Гарі дас і його однодумці різко критично ставляться до керівництва українського ISKCON, проте залишаються всередині цієї релігійної організації. Треба сказати, що далеко не у всіх конфесіях можливе таке протистояння рядових адептів з духовним керівництвом. Наприклад, у православ’ї це принципово виключено, щоб парафіянин або навіть священник виступав проти керівництва. Це вказує на більшу свободу всередині української громади ISKCON у можливості висловлювати свою позицію. Брак розколу, попри всі розбіжності всередині української громади ISKCON, вказує на те, що українські вайшнави зберігають спільну релігійну ідентичність.

Ці дві останні позиції мають спільну основу – це “загальна кшатрійська” позиція, представники якої вважають, що російсько-українська війна потребує релігійної й етичної оцінки, бо це грубе порушення морального закону Всесвіту, дгарми, і ставлення до цієї війни як до політичної події, від якої треба дистанціюватися, – це вияв байдужості, релігійного ескапізму і морального релятивізму. Росія, здійснивши вторгнення в Україну, не просто порушила всі можливі міжнародні закони, а насамперед порушила дгармічні закони. Для пояснення цієї позиції вайшнави використовують метафору гвалтівника і його жертви, коли нейтральна позиція просто неможлива, так само як звинувачення жертви в тому, що вона сама винна, бо була не так вдягнена. Представники цієї позиції вимагають від духовних авторитетів і керівництва ISKCON публічної моральної оцінки війни, в іншому разі це трактується як моральний релятивізм, ба навіть співучасть у злочині. У цьому контексті вайшнави використовують як ілюстрацію епізод з Магабгарати, коли Каурави почали публічно роздягати беззахисну Драупаді, після того як Пандави програли їм у кості (т. зв. “драупаді вастрагаран” – “роздягання Драупаді”) (Сабга парва, глава 67). Ніхто з Кауравів не виступив проти приниження Драупаді, демонструючи моральний занепад свого роду. Цю епічну ситуацію вайшнави проєктують на ситуацію російсько-української війни, де Україна – це Драупаді, над якою відбувається наруга з боку Росії, а мовчазні спостерігачі Каурави – це байдужі одновірці або країни, що посідають нейтральну позицію. Отже, представники цієї позиції у своєму ставленні до російсько-української війни підтримують не так Україну й українськість, як дгарму, вселенський моральний порядок, який люди духовні, якими вайшнави себе вважають, мають боронити.

Представники “загальної брагманської” позиції стверджують, що “кшатрійська” позиція є надміру “матеріальна”, надміру приземлена, така, що вдається до хибних другорядних ідентифікацій, а тому їхні представники характеризуються нижчим рівнем духовного розвитку. У відповідь представники “загальної кшатрійської” позиції звинувачують їх у надмірній “духовності”, “трансцендентності”, яка відриває їх від життя, призводить до морального релятивізму, що характеризує їх як людей з нижчим рівнем духовного розвитку.

Чи йти на війну?

Із “загальної брагманської” позиції випливає, що вайшнави не мають воювати, бо рух “Харе Кришна” – брагманський, адже відтворює світогляд і функції варни брагманів, які, згідно з традиційними уявленнями в Індії, відповідали за духовну сферу життя – знали святі писання, відправляли ритуали й навчали інших. Поділ на варни передбачав, що кожна з варн має свою дгарму і мусить виконувати лише її, не претендуючи на виконання дгарми інших варн: “Своя дгарма, [навіть] недосконала, краще за добре здійснену чужу” (Бгагавадгіта, глава 3, вірш 35). Отже, брагманам не було потреби втручатися у війни чи політичні перипетії, бо це – дгарма кшатріїв, варни воїнів, а тому культура забезпечувала брагманам легальну ізоляцію в межах своїх функцій і обов’язків. Показово, що в Індії за всю історію її існування жодного разу не виникло теократії – брагмани ніколи не претендували на владу й ніколи, за деякими винятками в міфології, не брали владу у свої руки. Тож серед багатьох кришнаїтів побутує переконання, що вони не мають йти на війну. Ба більше, це право захищене Конституцією України (ст. 35, у якій йдеться про те, що “кожен має право на свободу світогляду і віросповідання”), а також Законом України “Про альтернативну (невійськову) службу”, а тому від багатьох вайшнавів лунає думка про те, що, забираючи вайшнава в армію, держава порушує його конституційні права.

Звісно, Товариство свідомості Кришни не засуджує вибір тих вайшнавів, які вирішили зі зброєю в руках боронити країну, але водночас і не заохочує своїх adeptів брати до рук зброю та, навпаки, всіляко сприяє легальному уникненню служби у

війську. Про такий випадок розповів вайшнав з Рівного Шрігарі дас, коли їхня громада ISKCON намагалася посприяти тому, щоб їхнього члена Григорія Вітрука не забрали до війська. На жаль, попри існування Закону України “Про альтернативну (невійськову) службу”, законодавча база з цього питання не врегульована, адже згаданий закон не регулює проходження альтернативної служби під час воєнного стану: “В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку дії цих обмежень” (ст. 1). Тому процедура доведення, що людина справді належить до релігії, яка не дозволяє брати до рук зброю, теж не врегульована. У випадку з відданим Вітруком не вистачило часу довести належність його до ISKCON, і відданий потрапив в армію, де невдовзі загинув¹⁴.

“Загальна кшатрійська” позиція не заперечує брагманського характеру вайшнавізму ISKCON, а лише наголошує на тому, що є віддані різної природи, зокрема й воїнської, кшатрійської. Погоджуючись із тим, що духовний обов’язок (дгарму) виконувати мають не всі, представники такої позиції засуджують настрій у русі “Харе Кришна”, спрямований на уникнення військової служби, бо військова служба тут – це не лише виконання дгарми кшатрія, а насамперед моральний обов’язок захищати світовий порядок (або моральний закон) – дгарму. Представники цієї позиції не вимагають від усіх іти на фронт, ідеться лише про те, щоб визначитися в активній позиції в захисті дгарми й відмовитися від нейтралітету.

Чи декларувати свою позицію щодо війни?

Представники “загальної брагманської” позиції на початку війни офіційно не декларували своє засудження воєнної агресії РФ і проукраїнську позицію, бо вважають, що вона – очевидна й не потребує від організації чи окремих лідерів офіційних заяв. На їхню думку, висловлювати ставлення до війни має сенс тільки особисто, наприклад у проповіді, якщо це важливо для моральної підтримки людей, але в релігійній організації інші завдання. Тому в жодній країні керівництво ISKCON ніколи не робило офіційних політичних заяв щодо війн.

Голова українського ISKCON Ач’юта Прія дас на ретриті Нітай Гауранга 4 червня 2023 року прочитав проповідь, присвячену ситуації в Україні, де висловив свою позицію:

Я б хотів сказати про факти: Російська Федерація здійснила агресію 24 лютого минулого року, і це факти, це не питання ставлення. Ця війна – це страшне лихо. Я думаю, що неважко визначити, хто є агресором у цій війні. Це безсоромне втручання в життя суверенної країни, у якій ми живемо. [...] Що стосується мого особистого ставлення до цих подій. Я виріс у Радянському Союзі. Я став відданим у 1980 році, я був радянським кришнаїтом 11 років, до тих пір, поки Радянський Союз не розвалився. Я добре знаю, що це таке – радянська влада і що таке бути кришнаїтом у Радянському Союзі – стеження, обшуки... І я не хочу цього для себе особисто і для вас також. [...] Просто як релігія ми не хочемо знову попасти в Радянський Союз¹⁵.

Цю позицію він підтвердив 25 вересня 2024 року на пресконференції у Пресцентрі Українського кризового медіа-центру¹⁶. В обох випадках він висловлював її як свою особисту позицію.

Міжнародна керівна рада (англ. – Govering Body Commission, далі – GBC) теж не зробила жодних офіційних заяв. Але член GBC і гуру з правом ініціювати Бгакті Віг’яна Госвами (Вадим Тунєєв) написав лист “Звернення до російських вайшнавів”, який 10 червня 2022 року підписали ще три члени GBC – Ніранджана Свами, Бгакті Чайтанья Свами, Бгактівайбгава Свами. З 2005 року Бгакті Віг’яна Госвами був президентом “Центру товариств свідомості Кришни в Росії”, але залишив свою посаду у 2015 році й емігрував з Росії. У листі він закликає російських одновірців не висловлюватися на підтримку війни й морально підтримати українських вайшнавів:

Коли вайшнави з Росії, яких цей конфлікт не торкнувся так глибоко, як їхніх братів і сестер з України, прямо чи опосередковано виправдовують цю війну і починають транслювати свою думку, вайшнави з України відчують, що їх зрадили... Якщо ми можемо так чи інакше висловити свою підтримку відданим в Україні, особливо тим, хто безпосередньо постраждав від цієї війни, надати їм посильну допомогу, молитися за них або хоча б не висловлюватися вголос на захист війни – це вже принесе благо всім¹⁷.

Відповідно до загальної “брагманської” позиції, адміністрація не мусить висловлюватися щодо будь-яких подій мирського життя. Український ISKCON ніколи не виходив у публічний простір із заявами, як це є в інших конфесіях, зокрема у православній церкві. На думку представників цієї позиції, перед ISKCON апріорі не стоїть таке завдання, так само як воно не стоїть перед міжнародним керівним органом GBC, який не має висловлюватися стосовно політичних чи будь-яких інших питань, не пов’язаних з духовною сферою. Вайшнав із міста Рівного Шрігарі дас в інтерв’ю повідомив, що волів би заборонити усім гуру говорити на політичні теми, а про міжнародний керівний орган сказав, що коментування подій матеріального світу не є завданням адміністративних органів¹⁸.

Утім, брак офіційних заяв з боку керівництва ISKCON, як українського, так і міжнародного, викликав критику представників не тільки “радикально кшатрійської”, а й “брагмансько-кшатрійської” позиції, які потрактували замовчування як байдужість і нейтральну позицію, що неприпустима в ситуації російсько-української війни. Щодо засудження війни на всеукраїнському ретриті Нітай Гауранга в червні 2023 року, то воно викликало критику за те, що заява була зроблена із запізненням і не як офіційне звернення організації.

Треба підкреслити, що позиція нейтральності й відсторонення від війни автоматично не означає проросійську позицію. Ба більше, “трансцендентні” або “космічні” погляди, як їх називають представники “радикально кшатрійської” позиції, зовсім не означають ні бездіяльності, ні браку проукраїнської позиції. Це дуже індивідуально. Наприклад, співавторка статті спостерегла у львівському храмі на початку війни в березні 2022 року, як вайшнави дуже спокійно і без емоцій сконцентровано виконували всі види служіння в храмі й суспільстві, але при цьому не концентрувалися на війні, не згадували її в приміщеннях храму. Водночас в інтерв’ю вайшнави чітко й однозначно висловлювалися про війну. Наприклад, вайшнав зі Львова Балачандра дас зазначив, що між людьми зараз існує солідарність і всі знають, хто агресор і за що вони воюють¹⁹. Тому позиція духовного відсторонення не корелює з політичною позицією. Адепти ISKCON свідчили про те, що в деяких ятрах були проросійські вайшнави як на Сході України, так і на Заході, але це поодинокі випадки. Були свідчення й про одного проросійського вайшнава, який через пів року війни повністю змінив свою думку²⁰.

Чи храм – це місце для згадок про війну?

Це питання також стало каменем спотикання в середовищі українських вайшнавів, бо одні вважають, що храм не місце для мирських діянь і бесід, особливо таких, як війна, а інші – що вайшнавська спільнота має віддавати шану воїнам, які борються за дгарму. Також представники “кшатрійської” позиції критикують керівництво ISKCON за те, що у храмах не проводяться заходи вшанування пам’яті загиблих воїнів – адептів ISKCON, зокрема яг’ї, а якщо проводяться, то випадково і не систематично. Наприклад, коли в київському храмі “Нова Навадвіпа” в листопаді 2024 року було проведено яг’ю вшанування пам’яті загиблих воїнів, з боку представників “радикальної кшатрійської” позиції лунала критика, що воїнів не було названо поіменно. Адже ще кілька років тому ніхто не міг уявити, що серед членів громади ISKCON будуть загиблі, які зі зброєю захищали свою країну, тому багато

хто не розуміє, як правильно шанувати їхню пам'ять. Це ще один виклик війни, відповідь на який шукає українська громада ISKCON.

Як ставитися до російських гуру, які відтворюють проросійські наративи, що виправдовують війну проти України?

Мабуть, найбільшим викликом, який підірвав екзистенційні основи деяких кришнаїтів, стали російські магараджі²¹ й гуру, що дають ініціацію, тобто дікша-гуру, які виправдовували війну в Україні. Так склалося, що в Україні немає місцевих дікша-гуру, але вони є в Росії. Там діє шість гуру, що дають ініціацію: Бгакті Віг'яна Госвами, Чайтанья Чандра Чаран дас, Бгакті Ратнакар Амбаріші Свами, Патіта Павана дас, Бгакті Бгагаватамріта Кешава Свами й Васушрештха дас.

Також є ще декілька саньясі, тобто магараджів, які читають проповіді, але не дають ініціацію. Однак ніхто, крім Бгакті Віг'яни Госвами, не висловлювався на підтримку України у війні.

Лише навесні 2024 року українська громада ISKCON отримала свого першого українського гуру, що дає ініціацію, – це Ач'юта Прія дас. Такий розподіл учителів посилює авторитетність російської громади ISKCON у вайшнавській спільноті світу, що в умовах війни ставить українських вайшнавів у не вигідне становище. Ба більше, як стверджує Мукунда Гарі дас, у GBC розглядають ще трьох кандидатів із Росії на служіння дікша-гуру²²: Мані Бандга дас, Даяван Свами й Мадана Моган дас. За словами Мукунди Гарі даса, Мадана Моган дас сумно відомий тим, що намагався дезавувати лист підтримки українським відданим Бгактіведанти Віг'яни Госвами, назвавши його чернеткою, яка нікому не розсилалася. Це означає, що він щонайменше недружній українським вайшнавам, і якщо він стане дікша-гуру, то, на думку Мукунди Гарі даса, це посилить проросійські настрої в головному органі управління GBC²³.

Українські вайшнави можуть обирати собі духовного вчителя, не прив'язуючись до регіонального принципу²⁴, тобто будь-якого гуру ISKCON у світі. Втім, значною мірою через мовний чинник багато українських адептів ISKCON обирали російських учителів, здебільшого Вадима Тунєєва (духовне ім'я – Бгакті Віг'яна Госвами) та Олександра Хакімова (духовне ім'я – Чайтанья Чандра Чаран дас). Бгакті Віг'яна Госвами, як уже було сказано, пішов з керівної посади російського об'єднання "Товариства свідомості Кришни" у 2015 р., емігрував і морально підтримує Україну й українських одновірців, а Чайтанья Чандра Чаран дас посів протилежну позицію.

Проросійські наративи, які виправдовують війну проти України, аж ніяк не виводяться з вайшнавського віровчення і навіть суперечать йому. Російські адепти ISKCON відтворюють їх або через імперські переконання, або через хибні релігійні уявлення, або через прагнення адаптуватися до соціальної реальності, або через інші корисливі спонукання. У гаудія-вайшнавизмі це пояснюється тим, що люди потрапляють під владу гуни раджаса, тобто пристрасті, або тамаса, тобто невігластва, що призводить до адгарми – позиції, яка заперечує дгарму, тобто етичну і релігійну позицію адепта, та спонукає його творити зло. У картині світу вайшнавів виділяються особливі істоти, які творять зло під впливом якостей пристрасті й невігластва, – це асури. Асуричні якості можуть бути притаманні також людям, тому таких людей можна називати асуричними. Користуючись вайшнавською термінологією, позицію адептів ISKCON, які відтворюють наративи, що виправдовують війну проти Росії, можна назвати асуричною. У релігійному житті адепти ISKCON не можуть собі зізнатися, що посідають асуричну позицію, бо вона суперечить їхній вайшнавській самоідентифікації. З цієї причини вони починають інтерпретувати вайшнавську філософію і священні тексти так, щоб виправдовувати пропагандистські наративи. Однак у традиції гаудія-вайшнавизму немає практики критики вчителів і духовних авторитетів. Ця суперечність призводить до внутрішньої релігійної кризи, коли вони

бачать, що російські вчителі посідають асуричну позицію, яка заперечує вайшнавізм, і водночас вважають, що авторитет учителя має бути непохитним. Внутрішня релігійна криза може досягати такої гостроти, що деякі адепти ISKCON припиняють релігійну практику. Туласі Валлабга дас розповів, що стикався з тим, що ця криза ставила двох людей, яких він знає особисто, на межу самогубства²⁵.

Чайтанья Чандра Чаран дас має безліч учнів в Україні, багато з яких абсолютно не згодні з його асуричною позицією, але не можуть відмовитися від учителя, бо це суперечить віровченню. У своїх виступах і бесідах він захоплюється Сталіним і не тільки відтворює шаблонні наративи про те, як нібито “вісім років бомбили Донецьк і Луганськ”, а й іде далі, виправдовуючи агресію щодо України покликаннями на релігію. Наприклад, 13 червня 2022 року Чайтанья Чандра Чаран дас сказав про Путіна: “Це єдиний правитель у світі, якого я знаю в нерелігійних державах, який би говорив про душу і про Бога публічно”²⁶. 1 жовтня 2022 року на питання, що мають робити вайшнави, якщо їх намагаються мобілізувати на війну з Україною, він відповів:

Я маю це зробити (йдеться про будь-якого вайшнава. – *Авт.*), бо закон такий, такий час, обставини такі, я мушу виконати свій обов’язок, відповідно до чинного закону та обставин. ...Тобто я підкоряюся лише волі провидіння. Приймаю це як волю Кришни. Тому що є закон, я маю дотримуватися правил, закону²⁷.

17 жовтня 2023 року на питання, що чекає хлопців, які підуть на СВО і загинуть в Україні, Чайтанья Чандра Чаран дас відповів: “Той, хто гине за виконання обов’язку, він підіймається вище, він очищається від карми”²⁸.

Спроба адаптувати свою релігійну позицію до російської соціальної дійсності привела його до проповіді абсолютно чужої вайшнавізму месіанської ідеї Росії. 4 квітня 2022 року він сказав:

Напевно, виконується бачення Бгактівінода Тхакура, тому що в Росії зараз відбувається духовна трансформація суспільства. [...] у Росії велике майбутнє. Якщо Росія прийме духовне знання, весь світ швидко зміниться²⁹.

У цьому напрямку рухається не лише Чайтанья Чандра Чаран дас, а й інші російські духовні авторитети ISKCON.

Російський духовний авторитет саньясі Енвер Ізмайлов (духовне ім’я Бгактіведанта Садгу Свами) розвиває концепцію третього шляху Росії, який має синтезувати Схід і Захід. Хоча він і не є дікша-гуру, проте відомий українським вайшнавим і до широкомасштабної війни мав у них авторитет. Бгактіведанта Садгу Свами розвиває ідею про те, що росіяни – це народ-цивілізація з унікальним характером та особливим ставленням до влади:

А російська людина – вона не приймає владу як таку, якщо вона не сакральна, якщо вона не пов’язана з правдою. ...За цією владою має стояти якась, ну, якщо говорити високою мовою, Бог має в якийсь спосіб стояти. Тоді це ми сприймаємо як авторитетне, наше, рідне. І з цієї причини для російської людини ось навіть керівник країни – це така сакральна постать³⁰.

Тобто в питаннях оцінки дій влади й особливого шляху Росії позиція Чайтанья Чандри Чарана даса і Бгактіведанти Садгу Свами формується не на релігійній, а на ідеологічній ідентичності. Ця ідеологічна ідентифікація значною мірою виявляється в пересічних російських вайшнавів і призводить до того, що вони відмовляються спілкуватися зі своїми українськими одновірцями.

Цю концепцію, яка взагалі нічого спільного не має з вайшнавізмом, Бгактіведанта Садгу Свами поєднує з конспірологічною теорією про “архітекторів”, які керують світовими процесами. З позиції вайшнавізму ця асурична позиція абсолютно неприйнятна, бо суперечить усій вайшнавській традиції, проте російські адепти

ISKCON здебільшого цього не помічають. Це свідчить про поширеність асуричної антивайшнавської позиції всередині російських adeptів ISKCON, що корелює з поширеністю серед них проросійських наративів.

Проблема в тому, що в русі “Харе Кришна”, як і в індуїзмі загалом, гуру, тобто власний духовний учитель, має абсолютний авторитет. Вважається, що через нього діє сам Бог. Так українські adeptи ISKCON опинилися перед богословським викликом: як пояснити, що духовна особа, вчитель, через якого діє сам Бог, посідає асуричну позицію? Ситуація трохи покращилася, коли навесні 2024 року духовний лідер Товариства свідомості Кришни в Україні та Молдові Ач’юта Прія став гуру із правом давати ініціацію і водночас було заборонено давати рекомендації на ініціацію в російських учителів. Однак як бути з тими, хто вже прийняв ініціацію в Олександра Хакімова, – питання не розв’язане.

Представники “абстрактної брагманської” позиції не бачать тут проблеми, вважають, що гуру треба слухати й поважати, тому що він завжди правий. Представники “традиційної брагманської” позиції проблему бачать, але не знають, як її розв’язувати. Представники “брагмансько-кшатрійської” позиції вважають, що треба говорити правду про таких гуру, навіть якщо це буде неповагою до них, але не можна ставити під сумнів саму ідею гуру або статус гуру. Представники “радикально кшатрійської” позиції вважають, що треба відкрито критикувати таких учителів, щоб продемонструвати всім, що ці вчителі втратили кваліфікацію.

Чи варто відновлювати відносини з російськими одновірцями після закінчення війни?

Викликом для українських вайшнавів також стали їхні одновірці в Росії, які підтримали агресію проти України. Вайшнавська культура, яка є джерелом гaudіявайшнавизму, передбачає універсальність і теоретично має долати будь-які культурні кордони. Якщо війна на Донбасі, що почалася 2014 року, суттєво не зачепила відносини між українськими й російськими відданими, то повномасштабне вторгнення 2022 року створило екзистенційну прірву між вірянами обох країн. Про настрій українських adeptів ISKCON, принаймні того їхнього сегмента, який активний в Інтернеті, свідчить опитування, проведене авторами у квітні 2024 року. Опитування не може цілком претендувати на соціологічну точність, адже не було зроблено репрезентативної вибірки і в ньому взяла участь лише та частина вайшнавів, яка активна в мережі. Втім, воно дає зріз думок у середовищі українських кришнаїтів і вказує на певні тенденції у вайшнавському середовищі. В опитувальнику, окрім питань про вік респондента і місто, у якому розташована його ятра, було всього два сутнісних питання:

1. Чи повномасштабна війна Росії проти України змінила ваші відносини з учителем?

2. Чи варто відновлювати відносини з відданими з Росії після завершення війни?

Питання було поставлено з метою не лише з’ясувати позицію щодо спілкування з російськими відданими, а й дізнатися про позицію вайшнавів стосовно війни загалом.

В опитуванні взяли участь 120 відданих з різних регіонів України: м. Київ (25); Схід України – Дніпро (10), Харків (4), Маріуполь (1), Павлоград (1), Кривий Ріг (1), Кривбас (1); Південь – Одеса (6), Запоріжжя (3), Миколаїв (1), Захід – Львів (6), Тернопіль (1), Луцьк (4), Ужгород (2), Рівне (3), Івано-Франківськ (2), Чернівці (1), Ковель (1), Кам’янець-Подільський (1), Центральна Україна – Вінниця (2), Черкаси (2), Житомир (1), Шостка (1), Полтавська обл. (1), Кропивницький (1), Кременчук (1), Біла Церква (1). Решта респондентів або проживають за кордоном, або вирішили не розкривати локалізацію своєї ятри.

Найбільше відданих, які взяли участь в опитуванні, – зі столиці, а також із великих міст – Львова, Одеси, Харкова, Дніпра, Луцька, Рівного, Запоріжжя.

Майже половина опитаних (46,7 %) – це люди віком від 41 до 54 років. 35,8 % – від 26 до 40 років. Молоді від 18 до 25 років – лише 1,7 %, а тих, кому більш ніж 55, – 15,8 %. Тож в опитуванні взяли участь переважно люди середнього віку, без вікових екстрем.

Кожну із запропонованих відповідей на питання, чи варто відновлювати відносини з відданими з Росії після завершення війни, ми співвіднесли з такими позиціями (див. інфографіку 1–3):

1. “конкретна” (тобто така, що передбачає самовизначення щодо конкретної ситуації, у якій живе країна, в українському контексті вона ближча до “загальної кшатрійської”, відповідає проукраїнській позиції):

1) Не варто робити кроків назустріч. Якщо їхня позиція (російських вайшнавів. – *Авт.*) залишиться незмінною, то спілкування з ними буде токсичним, – 36,7 % (44 респонденти);

2) Спілкування з російськими відданими можливе лише за умови, якщо вони візьмуть на себе відповідальність за злочини РФ проти України, – 31,7 % (38 респондентів);

3) Потрібно спілкуватися, дискутувати й намагатися переконати відмовитися від тієї політичної позиції, через яку вони припинили спілкування, – 5 % (6 респондентів).

Разом – 73,4 % (88 респондентів).

2. “абстрактна” (“космічна”, “трансцендентна”, “нейтральна”, ближча до “абстрактної брагманської”): відновлювати спілкування, безумовно, потрібно, але лише за умови, що жодна зі сторін не буде торкатися політичних питань, – 13,3 % (16 респондентів).

3. “асурична” (відповідає проросійській позиції): потрібно піти назустріч, погодитися з їхньою позицією і спілкуватися заради Кришни, – 1,7 % (2 респонденти).

Тож майже три чверті опитаних (73,4 %) посідають чітку позицію стосовно війни, яка співвідноситься з проукраїнською. Серед українських вайшнавів є ті, хто стоїть на позиції повного відсторонення від війни як від події матеріального світу (13,3 %). Проросійська позиція, яку умовно можна назвати “асуричною” (за формулюванням деяких вайшнавів), маргінальна – лише 2 особи (1,7 %) приймають офіційну думку РФ стосовно війни.

Серед тих відповідей, які респонденти формулювали самостійно, були такі, які теж можна співвіднести з вищезгаданими позиціями.

“Конкретна”:

– “Спілкування залежить від ставлення до агресії і від глибини бгакті”.

– “Спілкування залежить від позиції російських відданих”.

– “У Росії одиниці відданих Кришни, більшість відданих Путіна і працівники ФБС”.

– “Не бачу в цьому [у спілкуванні] жодного сенсу і користі”.

– “Не спілкуюся і не планую спілкування”.

– “Агресор має бути знищений”.

– “Я розчарувався як в організації, так і в більшості відданих, особливо в старших”.

– “Якщо людина відверто підтримує війну, то не варто спілкуватися”.

“Абстрактна” або “асурична”:

– “Ви впевнені, що вивчаєте вайшнавізм?”

– “Зроблю так, як скаже гуру Ач’юта Прія”.

– “Я не відмовлю в спілкуванні, але сама на контакт не піду. Говорити треба лише про Кришну”.

– “Спілкування не припинялося”.

– “Нас це не має турбувати”.

Що стосується першого питання про ставлення до гуру, то відповіді на нього не можна вважати репрезентативними, адже невідомо, хто вчителі опитаних, але вони дають можливість зрозуміти, що для приблизно третини респондентів (28,6 %) відносини з учителем змінилися. Якщо зміна відносин сталася під впливом повномасштабного вторгнення, то з великою імовірністю це пов'язано зі ставленням гуру до війни і з тим, що відданий має саме російського гуру. Але відповіді, які респонденти формулювали самостійно, досить показові:

– “Ще до початку повномасштабної війни в мене з'явилися сумніви щодо авторитетності мого вчителя”.

– “Не маю вчителя крім Бога”.

– “Ще не обрав дікша-гуру, але до гуру-магараджа з РФ ставлюся як і раніше”.

– “Це був іспит на вірність”.

– “Змінила. Тільки до окремих гуру ISKCON”.

– “Я став більш прискіпливий до вчення і настанов учителя”.

– “Так. Але він [учитель] підтримав Україну”.

– “Так. Вони [вчителі] стали ближчими”.

– “Знайшла свого гуру”.

– “ВЧИТЕЛЬ – з великої літери, який допомагає і називає речі своїми іменами”.

– “Слава Богу, ще не пізно обрати іншого – не політизованого, але не позбавленого людяності”.

Частина респондентів відповідали, що ще не мають духовного наставника. Лише деякі з відповідей дають змогу чітко сказати про розчарування у вчителі через позицію стосовно війни.

Схоже опитування було проведене в ятрі міста Томська Російської Федерації. В опитуванні взяли участь 52 вайшнави. Томським вайшнавам було поставлене одне питання: “Після завершення конфлікту з Україною чи треба нам відновлювати відносини з тими українськими відданими, що відмовлялися спілкуватися через політичні розбіжності?” Питання було свідомо поставлене в такому формулюванні, щоб воно було максимально природним для російських респондентів. Як відповіді було запропоновано такі варіанти:

– Потрібно спілкуватися, дискутувати й намагатися переконати відмовитися від тієї політичної позиції, через яку вони припинили спілкування (10 %, 5 респондентів).

– Спілкування потрібне, але без спроб переконати, навпаки, треба першими піти назустріч і визнати свою відповідальність, як вони від нас вимагають, попросити пробачення, щоб більше нічого не перешкоджало нам у спільному служінні Кришні (27 %, 14 респондентів).

– Відновлювати спілкування, безумовно, потрібно, але за умови, що ми не будемо торкатися політичних питань (52 %, 27 респондентів).

– Не треба спеціально намагатися щось робити; якщо з їхнього боку позиція залишиться незмінною, то спілкування з ними буде токсичним і краще залишити все як є (11 %, 6 респондентів).

Ми також співвіднесли варіанти відповідей з умовними “конкретною”, “абстрактною” та “асуричною” позиціями. Лише в разі з російськими відданими “конкретній” позиції відповідала відповідь: “Спілкування потрібне, але без спроб переконати, навпаки, треба першими піти назустріч і визнати свою відповідальність”, яка також означала позицію засудження війни й підтримки України.

“Абстрактній” позиції відповідала відповідь: “Відновлювати спілкування, безумовно, потрібно, але за умови, що ми не будемо торкатися політичних питань”. Ця позиція близька до “абстрактної брагманської” й демонструє або індиферентне ставлення до агресії власної держави, або виправдання агресії РФ в Україні.

“Асуричну” позицію в цьому разі демонструють два варіанти відповідей: 1) “Потрібно спілкуватися, дискутувати й намагатися переконати відмовитися від тієї

політичної позиції, через яку вони припинили спілкування”; 2) “Не треба спеціально намагатися щось робити; якщо з їхнього боку позиція залишиться незмінною, то спілкування з ними буде токсичним і краще залишити все як є”. Ці дві відповіді передбачають погляди людини, яку в Україні називають “ватник” (1 відповідь) або “рашист” (2 відповідь), через них транслюється антиукраїнська позиція.

Опитування вайшнавів міста Томська дало іншу картину, ніж опитування вайшнавів українських міст, – більш ніж половина респондентів (52 %) демонструють “абстрактну” позицію. Тобто “трансцендентна” позиція відсторонення від війни тут превалює. На другому місці “конкретна” позиція засудження агресії – 27 %. “Асуричної” антиукраїнської позиції дотримуються 21 % респондентів (10 % + 11 %).

Серед томських вайшнавів було багато таких, які вирішили самостійно артикулювати свою позицію.

“Конкретну” позицію вони виражали так:

– “Спілкуватися треба, і відновлювати стосунки теж треба, і вибачення просити треба, але якщо людина налаштована агресивно, то не варто лізти на рожен”.

“Абстрактна” позиція була виражена такими формулюваннями:

– “У мене спілкування залишилося таким самим, як і було. Ми не обговорювали політику і зараз не обговорюємо, і я щиро хочу, щоб і далі так було”.

– “У мене таких немає, які відмовляються спілкуватися”.

– “Я не знаю прикладів вайшнавів, які відмовляються спілкуватися з політичних причин. На цей момент я досить часто спілкуюся з відданими з України (як і з відданими з будь-якої іншої країни), але не торкаюся жодним чином теми політики й війни. Особисто від мене ніхто не відвернувся через те, що я з Росії. Думаю, центром спілкування має бути служіння і прославлення Кришни, вчення Шрілі Прабгупади”.

– “Я не перетинаюся з вайшнавами, які не хочуть спілкуватися. Напевно, тому, що вони не хочуть спілкуватися. Вважаю штучні заходи зайвими. Якщо виникне реальна ситуація, коли мені буде потрібне таке спілкування, – буду вирішувати це питання за фактом. Зараз це теорія. Мені важливіше налагоджувати спілкування у своїй ятрі й сусідніх регіонах”.

– “Мій духовний учитель приймає українських учнів, значить, вони є нашими сестрами й братами в Бозі”.

– “Харе Кришна! Дорогі віддані, моя вам повага і низький уклін! Якщо в самому питанні написано, що людина категорично відмовляється спілкуватися, то я така людина, що не буду лізти в душу, якщо не просять. Ті, з ким я спілкувалася до війни, хто живе в Україні, з усіма в мене стосунки не змінилися. Вони як були друзями, так і залишилися. Про кого тоді йдеться, я не знаю особисто таких людей”.

– “Як скаже Гуру Магарадж”.

За такими відповідями видно розрив між досвідом українських і російських вайшнавів через відмову російських вайшнавів визнавати проблему і брати відповідальність за війну. Тимчасом як понад 2/3 українських адептів ISKCON стверджують, що спілкування між вайшнавами України й Росії ледь можливе після інвазії РФ, російські вайшнави не розуміють питання і заперечують існування проблеми спілкування.

“Асурична” позиція (поміrkована):

– “Спілкування обов’язково має бути й без умов, потрібно йти назустріч, але не для того, щоб переконати, а тому, що ми всі – частинки Бога! І кожна людина має право на власний вибір! І не тільки на вибір, а й на помилку...”

– “Якщо віддані готові спілкуватися. Можливо, їм потрібен час. Зараз стільки старших відданих і духовних учителів спілкувалися з ними на цю тему, але якщо вони не хочуть чути, то важко допомогти. Проте спілкування і співпраця з відданими, безумовно, мають бути. З нашого боку треба набратися терпіння виявити

якомога більше любові у спілкуванні з ними. І молитися за всіх нас, щоб Господь дав нам розуму”.

“Асурична” (радикальна):

– “Якщо вони готові йти на контакт, спілкуватися, то це добре. Але ті, хто не хоче знімати каструлю з голови, нехай живуть як хочуть, аби тільки не ставали терористами й не порушували закон. Нав’язуватися нікому не потрібно, але й ігнорувати політичні події теж неправильно. Україна – це свого роду Курукшетра, де вирішується доля всього світу, яким він буде – демонічним, у разі перемоги країн НАТО, або розвитком золотого століття, у разі перемоги Росії та її союзників і прихильників”.

Отже, у разі з томськими адептами ISKCON “конкретна” позиція передбачає, що вони проти агресії своєї країни в Україні й готові нести за це відповідальність. “Абстрактна” передбачає, що російські вайшнави не готові брати на себе відповідальність за війну і взагалі не ставлять так питання, перебуваючи “поза політикою”. “Асурична” (поміrkована) позиція покладає вину за війну на обидві сторони й стверджує, що “не все так однозначно”. “Асурична” (радикальна) відверто виправдовує російську агресію й покладає вину за війну на Україну та її союзників.

Опитування однієї ятри не дає змоги говорити про будь-яку його репрезентативність для всієї РФ з огляду на невелику кількість респондентів і особливості міста Томська як сибірського міста, яке значно менше ідентифікує себе з Москвою, ніж решта регіонів. Але це опитування довело факт, про який були здогадки, зважаючи на загальний настрій, який панує у вайшнавизмі як релігії. В Україні “конкретна” позиція зміцніла через війну, коли нейтралітет став дорівнювати моральному релятивізму й байдужості.

Висновки

Війна Росії проти України ще з 2014 р. призвела до поляризації різних позицій в українській громаді ISKCON, проте на той момент суперечності між ними були такими, що не зачіпали внутрішнього релігійного життя вайшнавів. Широкомасштабне вторгнення 2022 року гранично загострило ці суперечності, адже перед вайшнави стали питання, які *a priori* не піддаються узгодженню або які не вдається розв’язати в контексті війни: як ставитися до участі у війні зі зброєю в руках, як ставитися до вчителя, який підтримує зло, й до одновірців, які підтримують агресивну війну, якою мірою бути залученим у соціальне життя під час війни тощо.

У полеміці всередині українського ISKCON вайшнави почали використовувати не лише тексти й коментарі Шрілі Прабхупади, а й інші тексти ведичної традиції. Йдеться про ті, у яких можна знайти соціальні й етичні зразки поведінки в ситуації кризи, небезпеки та війни. Попри жорстку критику, що лунає під час суперечок, які доходять до взаємних звинувачень, ці суперечності не призвели до розколу українського ISKCON, хоча “загальна брагманська” й “загальна кшатрійська” позиції характеризують два принципово різні світогляди, у межах яких ті самі питання набувають протилежної оцінки. Наприклад, заангажованість у війну в першій позиції трактується як недостатній рівень духовного розвитку, коли людина надає надмірної ваги ілюзорним ідентифікаціям, тимчасом як та сама заангажованість у війну в другій позиції трактується як правдивість і боротьба за дгарму, яка характеризує людину з високим рівнем духовного розвитку.

Якщо між українськими вайшнами організаційного розколу не сталося, то стосунки з російським ISKCON практично припинилися, немає навіть суперечок, що вказує на внутрішньорелігійний розкол, який офіційно не визнано. Виходить, що, попри всі розбіжності всередині української громади ISKCON, у ній домінує спільна релігійна ідентичність. Втрату спілкування між українськими та російськими адептами ISKCON можна пояснити тим, що в російському ISKCON виникла тенденція домінування ідеологічної ідентичності, коли адепти ідентифікують себе, хоч і

несвідомо, радше з імперською політикою своєї країни, ніж із власною релігією. Для adeptів українського ISKCON це неприйнятно, саме тому вони здебільшого не бачать перспективи спільного релігійного життя.

¹ Матх (або матха) – це центр духовного, адміністративного й освітнього життя в межах однієї сампрадаї, тобто лінії передачі вчення, який об'єднаний навколо певного вчителя, ачар'ї, засновника матху. Відповідником матху в європейській християнській традиції може бути орден.

² Саньясі – в індуїстській традиції людина, яка перебуває на четвертій, останній, стадії життя, що характеризується повним відреченням від матеріального світу. Попередні три стадії – *ашрами* – це *брагмачарі* (учень), *грігастха* (домогосподар), *вананрастха* (лісовий житель, “пенсіонер”). Людина, яка жадає перейти на останню стадію, є такою, що приймає саньясу. Саньясу традиційно приймають чоловіки або жінки в останні роки життя, але молоді *брагмачарі* мають вибір пропустити етапи домогосподаря і “виходу на пенсію”, відмовитися від мирських і матеріалістичних прагнень і присвятити своє життя духовним пошукам.

³ Що таке ISKCON (Рух Хаге Кришна). URL: <https://iskcon.org.ua/o-nas/shcho-take-iskcon/> (дата звернення: 12.09.2024).

⁴ Офіційний сайт Міжнародного товариства свідомості Кришни в Україні та Молдові. URL: <https://iskcon.org.ua/o-nas/istoriia/> (дата звернення: 12.09.2024).

⁵ Агімса – етичний принцип ненасилля в індійських релігіях – індуїзмі, джайнізмі, буддизмі, який полягає в незавданні страждань та смерті будь-яким живим істотам. Практично це означає вегетаріанську або веганську дієту та заборону кривавих жертв.

⁶ Яка насправді кількість вайшнавів в Силах оборони України. URL: <https://www.facebook.com/Mukunda.Hari.das/videos/1506926266684985?idorvanity=528510641215106> (дата звернення: 15.11.2024); З'явилася інформація про загибель вайшнава з луцької громади. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=3364526363680152&set=gm.1712398669492958&idorvanity=528510641215106> (дата звернення: 15.11.2024).

⁷ Інтерв'ю з Ач'ютою Прією дасом від 15.07.2024.

⁸ Постанова Кабінету Міністрів від 10 листопада 1999 р. No. 2066 «Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України “Про альтернативну (невійськово) службу”». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.09.2024).

⁹ Асур – українські вайшнави використовують слово “демон”, наслідуючи Шрілу Прабгупаду.

¹⁰ Російський кіртанія (той, хто навчає кіртану – колективного оспівування святого імені Бога) й лідер вайшнавської організації в Сочі саме так описує суть війни на онлайн-зустрічі з відданими від 13.11.2024 р. URL: <https://www.facebook.com/Mukunda.Hari.das/videos/1104305321314854?idorvanity=528510641215106> (дата звернення: 15.11.2024).

¹¹ Словом “сагаджія” вайшнави позначають викривлене розуміння гаудія-вайшнавизму. “Сагаджіями” називали вайшнавських тантриків Бенгалії, які фіксуються з XIV ст., але які пізніше почали себе ототожнювати з гаудія-вайшнавизмом.

¹² Інтерв'ю з Ач'ютою Прією дасом від 15.07.2024.

¹³ Інтерв'ю з Ач'ютою Прією дасом від 17.07.2024.

¹⁴ Інтерв'ю зі Шрігарі дасом від 4.11.2024.

¹⁵ Відкриття Й. М. Ач'юта Прія прабгу – ретрит Нітай Гауранга 2023. URL: <https://www.youtube.com/live/rxfCA5gsktE?si=fwZqi7KZ5Y0WY6eb> (дата звернення: 12.09.2024).

¹⁶ Яку позицію сьогодні займають українські вайшнави: URL: <https://youtu.be/1596TMLQuE0> (дата звернення: 20.10.2024). Оригінал статті – на сайті Українського кризового медіа-центру: URL: <https://uacrisis.org/uk/announce/ukrayinske-tovarystvo-svidomosti-krishny-pidchas-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-podiyi-osobystosti-vyklyky-statystyka> (дата звернення: 20.10.2024).

¹⁷ Обращение к российским вайшнавам. 10.06.2022. URL: <https://vaishnavaandwar.blogspot.com/2023/01/blog-post.html> (дата звернення: 12.09.2024).

¹⁸ Інтерв'ю зі Шрігарі дасом від 4.11.2024.

¹⁹ Yulia Fil. ISKCON Temple in Lviv. March 12, 2022. Ukraine, 2022. URL: <https://nikukraina.blogspot.com/2022/03/yulia-fil-iskcon-temple-in-lviv-march.html> (дата звернення: 12.09.2024).

²⁰ Інтерв'ю зі Шрігарі дасом від 4.11.2024.

²¹ Магарадж (або магараджа) – це багатозначне слово, яке в зазначеному контексті означає духовний титул відреченого вайшнава-саньясі, духовного авторитета. Звернення “магарадж” в Індії також можуть використовувати щодо будь-якого брагмана. Нарешті, існує історичне значення слова “магарадж”, яке означає найвищий політичний титул індійців, європейським еквівалентом якого є “король”, “цар”, “імператор”.

²² Дікша-гуру – це вчитель, який дає *дікшу*, тобто посвячення в учні, за якого встановлюється більш тісний зв'язок учня з Богом через гуру. Дікша-гуру під час ритуалу посвячення передає учневі мантру і духовне ім'я. Дікша-гуру є головним учителем вайшнава, що нині живе і може вести учня духовним шляхом. У вайшнавизмі вважається, що принцип прийняття духовного наставника – це єдиний спосіб досягнути звільнення. Принцип гуру реалізується не лише через дікша-гуру, а й через шікша-гуру, настановами яких також може користуватися відданий.

²³ Інтерв'ю з Мукундою Гарі дасом від 10.11.2024.

²⁴ У найновішій науковій монографії, присвяченій руху “Харе Кришна”, йдеться саме про розвиток структури і характер міжнародного та регіонального управління ISKCON [Burt 2024].

²⁵ Інтерв'ю з Туласі Валлабгою дасом від 19.11.2024.

²⁶ Ютуб-канал “Александр Хакимов. Прямые трансляции”. 13.06.2022. Таймінг: 1:15:06. URL: <https://youtu.be/PHknU91vnes> (дата звернення: 12.09.2024).

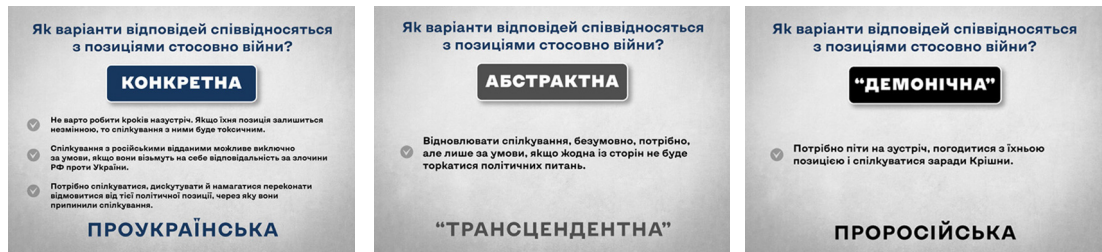
²⁷ Ютуб-канал “Официальный канал ЦОСКР”. 1.10.2022. Таймінг: 1:27:40. URL: <https://youtu.be/iVL4og7YVIE> (дата звернення: 12.09.2024).

²⁸ Ютуб-канал “Александр Хакимов. Прямые трансляции”. 17.10.2023. Таймінг: 02:02:02. URL: <https://www.youtube.com/live/GJV2PVGIU1s> (дата звернення: 12.09.2024).

²⁹ Ютуб-канал “Александр Хакимов. Прямые трансляции”. 4.04.2022. Таймінг: 2:28:20. URL: <https://youtu.be/hBLaR4fD1HE> (дата звернення: 12.09.2024).

³⁰ Ютуб-канал “Миллионщики”. 24.03.2024. URL: <https://youtu.be/xof8AIF38lg> (дата звернення: 12.09.2024).

ІНФОГРАФІКА

Інфогр. 1–3.

“Конкретна”, “абстрактна” й “асурична” позиції у співвіднесенні з варіантами відповідей

ЛІТЕРАТУРА

Книга Бхагавад-гіта як вона є / Переклад із санскриту та коментарі – А. Ч. Бгактиведанта Свами Прабгупада. Bhaktivedanta Book Trust, 1990.

Полторацький А. Релігія – це процес, який відбувається в серці кожного віруючого // **“Майстерня академічного релігієзнавства” (МАР). 2024.** URL: <https://www.mar.in.ua/> релігія-це-процес-який-відбувається/ (дата звернення: 12.09.2024).

Філь Ю. С. Круглий стіл “Вайшнавська культура в сучасному світі” в рамках VI Конгресу молодих дослідників релігії “Релігія в сучасній культурі” (Київ, 18 жовтня 2019 року) // **Східний світ, 2019, № 4.**

Філь Ю. С. Міжнародне товариство свідомості Кришни (ISKCON) в період війни на Донбасі (2014–2019) // **Релігійна свобода. № 25. 2020.** DOI: <https://doi.org/10.32420/rs.2020.25.2112>

- Burt A. R. *Leading the Hare Krishna Movement: The Crisis of Succession in the International Society for Krishna Consciousness*. 1st Ed. (Routledge New Religions). Routledge, 2024.
- Rosen S. J. Introduction // *Journal of Vaishnava Studies*. Vol. 31, No. 2. 2023.
- Subedi P. S. The Concept in Hinduism of “Just War” // *Journal of Conflict & Security Law*. Vol. 8, No. 2. 2003.

REFERENCES

- Knyha Bhagavad-gita yak vona ye* (1990), Transl. from Sanskrit and commentaries by A. Ch. Bhaktivedanta Svami Prabhupada, Bhaktivedanta Book Trust. (In Ukrainian).
- Poltoratskyi A. (2024), “Relihiia – tse protses, yakyi vidbuvaetsia v sertsii kozhnoho viruiiuchoho”, in “*Maisternia akademichnoho relihiieznavstva*” (MAR), available at: <https://www.mar.in.ua/релігія-це-процес-який-відбувається/> (accessed September 12, 2024). (In Ukrainian).
- Fil Yu. S. (2019), “Kruhlyi stil ‘Vaishnavska kultura v suchasnomu sviti’ v ramkakh VI Konhresu molodykh doslidnykiv religii ‘Relihiia v suchasni kulturi’ (Kyiv, 18 zhovtnia 2019 roku)”, *Shidnij svit*, No. 4, pp. 185–188. (In Ukrainian).
- Fil Yu. S. (2020), “Mizhnarodne tovarystvo svidomosti Kryshny (ISKCON) v period viiny na Donbasi (2014–2019)”, *Religious Freedom*, No. 25, pp. 52–68. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.32420/rs.2020.25.2112>
- Burt A. R. (2024), *Leading the Hare Krishna Movement: The Crisis of Succession in the International Society for Krishna Consciousness*, 1st Ed., (Routledge New Religions), Routledge.
- Rosen S. J. (2023), “Introduction”, *Journal of Vaishnava Studies*, Vol. 31, No. 2, pp. 1–7.
- Subedi P. S. (2003), “The Concept in Hinduism of ‘Just War’”, *Journal of Conflict & Security Law*, Vol. 8, No. 2, pp. 339–361.

Ю. С. Філь, М. М. Карпіцький
**ISKCON в Україні: відповіді на виклики
російсько-української війни**

Мета статті – окреслити ті зміни, що сталися в діяльності й позиції української громади Товариства свідомості Кришни (ISKCON) під впливом повномасштабного вторгнення Росії в Україну. На тлі очевидного факту, що війна впливає на всі сфери життя суспільства, питання змін у Товаристві свідомості Кришни не видається тривіальним і не зводиться до статистики кількості вайшнавів-військовослужбовців, внутрішньо переміщених через війну вайшнавів, кількості зруйнованих і пошкоджених храмів, хоча ці моменти теж зафіксовані у статті. Вплив такої катастрофи, як війна, зачіпає ідентичність багатьох вайшнавів, спричиняє переоцінку цінностей і пошук нових сенсів у своїй релігії.

Основними світоглядними викликами для української громади ISKCON стали низка питань, на які немає однозначних відповідей: як ставитися до участі у війні зі зброєю в руках, якщо дотримуєшся принципу агімси; як ставитися до духовного вчителя й одновірців, які підтримують агресивну війну проти України; якою мірою бути залученим у соціальне життя під час війни тощо.

Залежно від відповідей на ці запитання вдалося виділити 4 позиції всередині української громади ISKCON: (1) “Абстрактна брагманська”, (2) “Традиційна брагманська”, (3) “Брагмансько-кшатрійська” і (4) “радикальна кшатрійська”. Між представниками цих двох позицій точаться запеклі дискусії, у яких вайшнави почали використовувати не лише тексти й коментарі Шрілі Прабхупади, а й інші тексти ведичної традиції. Йдеться про ті, у яких можна знайти соціальні й етичні зразки поведінки в ситуації кризи, небезпеки та війни. Ці суперечки не призвели до розколу українського ISKCON. Якщо між українськими вайшнавами розколу не сталося, то стосунки з російським ISKCON практично припинилися, немає навіть суперечок, що вказує на розкол, який офіційно не визнано. Це можна пояснити тим, що, попри всі розбіжності всередині української громади ISKCON, у ній домінує загальна релігійна ідентифікація. Втрату спілкування між українськими та російськими адептами ISKCON можна пояснити тим, що в російському ISKCON виникла тенденція домінування ідеологічної ідентифікації з політикою своєї країни над власною релігійною ідентифікацією, що для адептів українського ISKCON неприйнятно, і тому вони здебільшого не бачать перспективи спільного релігійного життя.

Ключові слова: гаудія-вайшнавизм; дгарма; російсько-українська війна; Товариство свідомості Кришни; ISKCON

Стаття надійшла до редакції 15.11.2024